

Олег МУРАВСЬКИЙ

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ 1990 РОКУ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

Розглянуто особливості суспільно-політичної ситуації в західних областях України напередодні виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади. Проаналізовано виборче законодавство, кадровий склад КПУ в досліджуваний період та готовність партії до виборів. А також розкрито причини перемоги та значної підтримки населення представників національно-демократичних сил у Галичині.

Ключові слова: вибори, Західна Україна, НРУ, КПУ, Львівська обласна рада.

Упродовж останніх двох десятиліть українська історіографія зробила значний поступ у дослідженні всіх складових українського національного відродження другої половини 80-х років ХХ ст., наукової реабілітації і переоцінки ідеологічно заангажованих історичних фактів. Проте суспільно-політичні процеси в західних областях УРСР у вказаний період історички розглядають здебільшого в контексті проблем значно ширших хронологічно й тематично.

Не став винятком комплекс питань, пов'язаних із діяльністю місцевих органів влади у західноукраїнському регіоні в останні роки існування СРСР. У наукових дослідженнях О. Гараня¹, В. Литвина², О. Бойка³, Л. Сеніка та Б. Якимовича⁴, Т. Батенка⁵ й інших дослідників охарактеризовано окремі аспекти із суспільно-політичного життя західноукраїнського регіону. Джерельна основа статті – документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Львівської області, матеріали самвидавної періодики, спогади сучасників. Основна мета – проаналізувати перебіг виборчої кампанії 1990 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади в контексті суспільно-політичних процесів.

Після проголошення на квітневому пленумі ЦК КПУ 1985 р. нового політичного курсу, Комуністична партія України (КПУ) виявилася не готовою до функціонування

¹ *Гарань О.* Від створення Руху до багатопартійності / О. Гарань. – Київ: Знання України, 1992. – 47 с.

² *Литвин В.* Політична арена України: Дійові особи і виконавці / В. Литвин. – Київ: Абрис, 1994. – 494 с.

³ *Бойко О.* Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О. Бойко. – Київ: ППЕНД, 2002. – 306 с.

⁴ *Сеник Л.* Форпост незалежності (Львів у 1988–1996 рр.) / Л. Сеник, Б. Якимович // Львів. Історичні нариси / [упоряд.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин]. – Львів: Друкарня оо. Василян “Місіонер”, 1996. – С. 611–638.

⁵ *Батенко Т.* Галицькі намісники: Записки з коридорів львівської влади / Т. Батенко. – Львів: Каменяр, 2004. – 193 с.

в нових суспільно-політичних умовах. Кризу партії значно поглибили вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади, які відбулися в березні 1990 р.

Задекларована ЦК КПРС політика “гласності” та “демократизації” на зламі 80–90-х років ХХ ст. почала набувати реальних обрисів, що частково засвідчила ще виборча кампанія 1989 р. до Верховної Ради СРСР. Тоді ж започатковане відкрите протистояння між державно-партійними органами влади й національно-свідомою громадськістю регіону. У підсумку народними депутатами обрано чимало “екстремістів”, а Компартія продемонструвала неготовність до відкритого діалогу із виборцями без використання адмінресурсу та силових методів вирішення конфліктних ситуацій.

Упродовж 1989 р. національно-демократичні сили в західноукраїнському регіоні значно зміцніли організаційно та матеріально: створено перші неформальні організації, розпочато видання самвидавної періодики; починається процес відродження заборонених у роки радянської влади Церков – Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), які задекларували підтримку опозиційних до влади політичних сил. Несанкціоновані мітинги та демонстрації, за словами відомого дисидента І. Геля, перетворили регіон на територію “заражену політичною чумою, звідки може розійтися епідемія політичної непокори на всю територію України, і навіть поза її межі”⁶.

У такій суспільно-політичній ситуації вибори 1990 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади повинні були би продемонструвати вплив націонал-демократів на населення регіону. 6 серпня 1989 р. оприлюднено проект нового виборчого Закону “Про вибори народних депутатів Української РСР”, підготовлений Президією Верховної Ради УРСР. Законопроект обурив представників національно-демократичних сил. Уже 1 вересня 1989 р. республіканський депутатський клуб виборців оприлюднив власний проект Закону “Про вибори органів народовладдя в Українській РСР” (підготували народні депутати В. Гришук, О. Назаренко, Ю. Сорочик, В. Черняк, В. Яворівський, А. Ярошинська, О. Коцюба).

Депутати Верховної Ради СРСР (близько 40 осіб) пропонували: 1) організувати вибори на альтернативній основі; 2) недопустити впливу виборчих комісій на формування депутатського корпусу; 3) провести прямі, пропорційні вибори до Верховної Ради УРСР. Після врахування пропонованих зауважень, на думку депутатів, створювалися передумови проведення демократичної виборчої кампанії.

Законопроект народних обранців не був єдиним документом, який репрезентував громадську думку. Власне бачення перебігу народного волевиявлення виклав Львівський міськком Комсомолу у проекті Закону “Про вибори депутатів Верховної Ради УРСР”. 7 вересня 1989 р. його опублікувала газета “Ленінська молодь”, 14 вересня – “Літературна Україна” та “Правда України”. Загалом в обговоренні різних проектів, згідно з офіційною статистикою, прийняло участь понад 15 млн осіб. Від трудових колективів, громадських організацій надійшло 235 тис. відгуків, понад 150 тис. конкретних пропозицій. Зважаючи на посилену увагу громадськості, в законопроект від 6 серпня 1989 р. було внесено суттєві зміни: ліквідовано

⁶ Гель І. “Богдан Котик був дуже мудрою людиною” / І. Гель // “Катакомбна церква” (двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується). – Львів: Логос, 2009. – С. 90.

окружні передвиборчі збори, громадським організаціям надано право надсилати спостерігачів на виборчі дільниці.

Після ухвалення виборчого закону в середовищі національно-демократичних сил розпочалися консолідаційні процеси, які закінчилися 18 листопада 1989 р. утворенням “Демократичного блоку України”. До складу блоку увійшли 43 громадсько-політичні формування, які гуртувалися навколо Народного руху України (НРУ)⁷.

Проте, незважаючи на домінуючий в українській історіографії стереотип про монолітність об’єднання, утворення блоку не вирішило численних проблем в організаційній сфері. В інтерв’ю “Вільній Україні” голова правління “Меморіалу” Є. Гринів констатував: “Ніхто не приховує того, що поляризація громадськості відбулась... Нині об’єднує нас середом у нас став НРУ, однак його статус не визнає колективного членства. Дане положення ввійшло в протиріччя з реальним життям, оскільки УГС, Товариство української мови ім. Т. Шевченка, «Меморіал», СНУМ, Товариство Лева та інші, поєднавшись з Рухом, не розчинилися в ньому, а кожна з організацій зберегла свою платформу, членство, видавничий орган. От і довелося сформувати блок демократичних сил. Ця структура існує при Рухові й виконує чисто консультативні функції”⁸.

На початку грудня 1989 р. відбувся пленум ЦК КПУ, на якому обговорено передвиборчу платформу ЦК. Перший секретар ЦК КПУ В. Івашко відзначив, що партія вступала в передвиборчу кампанію в надзвичайно складних суспільно-політичних умовах⁹. Передусім це стосувалося західноукраїнського регіону.

Справді, в цей період КПУ зазнала значних кадрових втрат. Зокрема на Пленумі Львівського обкому Компартії 24 червня 1989 р. промовці відзначали, що упродовж 1988 р. в області партійні квитки здала 71 особа, тоді як у першому кварталі 1989 р. – 33 (за іншими даними – 38). У 1988 р. зменшилася кількість прийнятих у члени партії на 28,4 %. Уперше приріст обласної партійної організації відбувся за рахунок комуністів, які прибули з інших регіонів країни. Тривожним для комуністів залишався факт зменшення на 33,2 % прийому в партію робітників¹⁰.

Так, у 1988 р. 62 % первинних парторганізацій Львівської обл. не зростали за рахунок прийому в партію. У лютому 1989 р. на засіданні бюро львівського міського Компартії розкритиковано роботу окремих міських та районних комітетів, проте “більшість із них належних висновків з критики не зробила”¹¹. Подібне твердження добре ілюструють цифри: на Львівщині у 690 трудових колективах не діяли первинні та цехові партійні організації. У 100 трудових колективах підприємств взагалі не було комуністів¹².

Загалом упродовж 1986–1988 рр., а також у першому півріччі 1989 р. в республіці партійні квитки здали 5 794 члени та кандидати у члени КППС. Продовжувала збільшуватися кількість осіб, які добровільно виходили з партії. У 1986 р. їх нараховувалося 234, 1988 р. – 1862, за перші шість місяців 1989 р. – 3 318. Основними

⁷ Батенко Т. Галицькі намісники... – С. 57.

⁸ Там само. – С. 57–58.

⁹ Рисіч Й. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70–90-і роки ХХ ст.) / Й. Рисіч, Л. Литовченко // Вісник ТДТУ. – 1996. – № 1. – С. 106.

¹⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 458. – Арк. 16.

¹¹ Там само. – Арк. 16.

¹² Там само. – Арк. 17.

причинами зачати квитків стали: похилий вік, незадовільний стан здоров'я, незгода з політичною лінією партії (у 1988 р. – 8,2 %) ¹³. Водночас бюро Львівського обкому КПУ визнало, що в 1987 р. “Бориславський міськом, Дрогобицький, Мостиський, Сколівський райкоми партії все ще допускають факти форсування прийому за рахунок зниження якості”, що в підсумку призвело до “засмічення партійних організацій пасивними, випадковими людьми” ¹⁴.

Невтішними для партапарату залишалися статистичні дані про вихід керівників підприємств та організацій. Тільки на Львівщині на 17 вересня 1989 р. обласну партійну організацію залишили: 56 (із 935) керівників промислових підприємств, будівництва, транспорту, зв'язку; 31(320) голова колгоспу; 10 (77) голів радгоспів; 31 (150) керівник медичних закладів; 179 (1 301) директорів шкіл; 8 (76) директорів ПТУ; 20 (56) керівників установ культури; 4 (93) керівників наукових установ та навчальних закладів; 15 (95) керівників адмінорганів ¹⁵. За вісім місяців 1990 р. із партії вийшли 6 605 осіб. На початку липня 1990 р. в області діяло 3 190 первинних партійних організацій (ліквідовано 145) ¹⁶.

Динаміку зменшення кількості членів партії яскраво ілюструє приклад первинної партійної організації Ради незалежних профспілок України Ленінського р-ну Львова. На обліку 1 січня 1989 р. перебувало 223 члени КПРС, 1 січня 1990 р. – 218, 1 січня 1991 – 131, 20 травня 1991 р. – 101 особа ¹⁷. Починаючи з 1990 р. неухильно зростала заборгованість зі сплати членських внесків. За перше півріччя 1990 р. у Львівській обл. не сплатили членських внесків: за 1 місяць – 6 783 особи; за 2 місяці – 2 345; за 3 і більше – 2 783 (загалом – 11 611 осіб). Загальна сума заборгованості становила близько 90 тис. крб. ¹⁸.

Натомість місцеві обкоми Компартії намагалися пристосувати передвиборчу програму до регіональних особливостей. Зокрема в передвибірчій платформі Львівської обласної організації КПУ до здобутків соціалізму останніх років на Львівщині віднесено ліквідацію дисбалансу в економіці, покращення умов функціонування закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, сприяння розвитку національних культур в області ¹⁹.

У розділі “Головні напрями оновлення” комуністи області виступали за “оновлення партії, очищення її від всього негативного”. Обком КПУ засуджував культ особи, застій, перекручення та деформації в політичному, економічному, духовному житті ²⁰. Планувалося видати наукові публікації про Данила Галицького, Юрія Дрогобича, Івана Вишенського, дослідження академіків АН УРСР М. Возняка, К. Студинського, В. Щурата, Ф. Колесси, І. Крип'якевича, М. Грушевського ²¹.

Так, “комуністи області зацікавлені в об'єктивному відтворенні історії України, зокрема її західного регіону, ліквідації в ній «білих плям», виступають за ретельне

¹³ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 521. – Арк. 68.

¹⁴ Литвин В. Політична арена України... – С. 221–222.

¹⁵ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 1016. – Арк. 1.

¹⁶ Там само. – Арк. 1.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 976. – Арк. 24.

¹⁸ ДАЛО. – Ф. П. 3. – Оп. 62. – Спр. 1016. – Арк. 2.

¹⁹ Там само. – Спр. 803. – Арк. 12.

²⁰ Там само. – Арк. 13.

²¹ Там само. – Арк. 15.

дослідження та правдиве, позбавлене політичних спекуляцій висвітлення історії ЗУНР і українських січових стрільців”²². Парадоксально, але якщо порівняти політичну програму Львівського обкому КПУ й окремих організацій національно-демократичного табору, важко знайти відмінності, особливо в національно-культурній сфері.

Цікавими в цьому контексті є соціологічні дослідження Західноукраїнського відділу Всесоюзного центру вивчення громадської думки. Напередодні виборів було проанкетовано кожного сьомого виборця в 10 виборчих округах. Згідно з офіційними результатами, 44 % виборців очікували покращення у всіх сферах суспільно-політичного життя; 29 % опитаних не покладали особливих надій на вибори; близько 6 % респондентів очікували погіршення свого матеріального становища²³. Прийти на виборчі дільниці 4 березня 1990 р. мали намір 61,6 % опитаних (серед осіб старших 55 років – 72,4 %). Категорично відмовляються взяти участь у голосуванні (“не бачили в цьому жодного сенсу”) 8,6 % респондентів (кожна десята жінка та студент, кожен шостий пенсіонер).

Відповідаючи на запитання: “За кандидата від якої організації Ви проголосуєте під час голосування?”, 61,6 % опитаних були готові віддати голоси як за кандидата від комуністичних сил, так і за представника національно-демократичного табору. Проте серед членів КПРС тільки 21,8 % респондентів були готові проголосувати за кандидата від цієї політичної сили. Загалом, за кандидатів від КПРС на час проведення опитування були готові проголосувати 5,6 % опитаних (серед них: 13,1 % – росіяни, 2-4 % – українці у віці від 20 до 40 років, 4,1 % – безпартійні). Кожен четвертий виборець (22,8 %) мав намір проголосувати за представника від національно-демократичних сил, здебільшого це чоловіки (27,4 %), респонденти у віці до 20 років – 28,3 %; 21–30 років – 30,4 %; 31–40 років – 23,2 %²⁴.

Значну кількість охочих проголосувати за представників національно-демократичних сил організатори опитування пояснювали критикою влади. Як результат, кожен третій опитаний (29,8 %) вважав, що наявний склад керівників органів не може вирішити проблем району; кожен шостий констатував, що не відбулося значного покращення в соціально-економічній сфері. Тільки 3,1 % опитаних довіряли думці партійної організації²⁵. Співробітники Західноукраїнського відділу Всесоюзного центру вивчення громадської думки відзначали, що основний електорат КПУ – члени партії, службовці, представники російської, польської національностей, пенсіонери. Водночас представники національно-демократичного табору могли розраховувати на голоси українців, робітників, студентів²⁶.

18 лютого 1990 р. голова ЦВК УРСР В. Бойко підбив підсумки висунення кандидатів у народні депутати в республіці. На 450 депутатських мандатів претендувало 3 091 особа (близько 7 претендентів на місце у Верховній Раді). Вибори до рад всіх рівнів повинні були відбуватися у два етапи – 4 та 18 березня.

У документі ЦК КПУ “Про підсумки виборів народних депутатів Української РСР та місцевих Рад республіки” від 30 березня 1990 р. відзначено, що серед 443 обраних народних депутатів УРСР, членів КПРС – 85 %, а серед депутатів місцевих

²² Там само. – Арк. 15.

²³ Там само. – Арк. 47.

²⁴ Там само. – Арк. 52.

²⁵ Там само. – Арк. 56.

²⁶ Там само. – Арк. 57.

рад – 51,8 %. Водночас дві третини складу Львівської обласної Ради склали представники УГС, НРУ, СНУМУ. Представники національно-демократичних сил здобули більшість мандатів у міських і районних радах Дрогобича, Стрия, Червонограда, Миколаєва тощо. В Івано-Франківській обл. опозиція до КПУ в обласній раді становила 78,7 %, у міській – 86 %. У Тернополі – майже половина в обласній і 60 % – в міській²⁷.

Загалом народними депутатами Верховної Ради УРСР обрано 128 секретарів ЦК КПУ, обкомів, міськкомів, райкомів (28,4 %), 55 секретарів парткомів, політпрацівників (12,2 %), 44 керівники Рад та їх виконкомів (9,7 %), 39 керівників різних державних установ (8,6 %), 30 голів колгоспів та директорів радгоспів (6,6 %), 19 керівників вищих державних установ (4,2 %), 14 представників генералітету (3,1 %). Демократичний блок виборів близько 25 % голосів виборців. У Львівській обл. представники національно-демократичних сил здобули 24 мандати (із 24), Івано-Франківській – 11 (12), Тернопільській – 8 (10), Волинській – 6 (9), Рівненській – 3 (10), Закарпатській – 3 (11)²⁸.

4 березня 1990 р. обрано тільки 112 депутатів. Після повторного голосування народними депутатами стали ще 337 осіб. У підсумку склад Верховної Ради оновився на 90 %. Результати виборів яскраво проілюстрували тенденцію: міські, районні ради, переважно, не змогли очиститися від “пережитків минулого”. Проте одержавши депутатський мандат у радах місцевого рівня в західноукраїнських областях, комуністи радо змінювали “політичну орієнтацію”. Зокрема до Львівської обласної ради, згідно з результатами народного волевиявлення, потрапили 72 члени КППС. На грудневій сесії 1990 р. їх залишилося тільки 35²⁹. Результати виборів зафіксували низку несподіваних результатів: директор Науково-дослідного інституту побутової радіоелектронної апаратури (м. Львів) В. Секретарюк поступився місцем народного депутата УРСР Б. Котику; Я. Погребняка переміг тоді ще маловідомий етнолог С. Павлюк; Т. Стецьків – голову Комітету захисту УГКЦ І. Геля.

Так, березневі вибори 1990 р., економічна криза у країні сприяли підризу авторитету Комуністичної партії – дефіцит і спекуляції товарами першої необхідності, невчасна виплата заробітної плати призвели до зниження добробуту населення, що позначилося на показниках прийому в партію, її кількісному та якісному складі. Особливість ситуації у західних областях УРСР, за висновками партчиновників, полягала в тому, що “навколо тих, хто здав партійні квитки, створювався ореол чесних, порядних людей, вони протиставлялися комуністам, котрі залишалися в партії”³⁰.

Після закінчення березневих виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади, КПУ втратила контроль над тими західноукраїнськими областями, в яких більшість в обласних радах здобули представники національно-демократичних сил. Першість у демократичних перетвореннях, декомунізації належить Львівській обласній раді, звідки імпульси змін поширювалися на інші обласні центри Західної України. На хвилі ейфорії діяльність новообраних демократичних обласних рад західноукраїнського регіону характеризувалася непослідовністю,

²⁷ Литвин В. Політична арена України... – С. 204.

²⁸ Риси́ч Й. Вибори: від формалізму до демократизму... – С. 107.

²⁹ Батенко Т. Галицькі намісники... – С. 59.

³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2764. – Арк. 128.

вибірковістю, бажанням зробити “все й одразу”. Перші ухвали рад, здебільшого, стосувалися не соціально-економічної, а національно-культурної сфери, що відповідало очікуванням місцевого населення.

Отже, криза КПУ на зламі 80–90-х років ХХ ст. виявилася цілком прогнозованою. Політика гласності та демократизації розкрила очі суспільству на сутність комуністичного режиму, викрила його злочини проти українського народу. Авторитет Компартії підірвали новостворені “неформальні” організації та політичні партії, діяльність яких призвела до порушення монополії КПУ та формування багатопартійної системи. Кризи не вдалося уникнути передсім через незадовільну роботу партчиновників із первинними організаціями (особливо великих промислових підприємств), відсутність якісного (ідейного) поповнення низових осередків.

Олег Муравский. Избирательная кампания 1990 года в Верховную Раду УССР и местные органы власти: особенности западноукраинского региона

Рассмотрено особенности общественно-политической ситуации в западных областях Украины накануне выборов 1990 г. в Верховную Раду УССР и местные органы власти. Проанализировано избирательное законодательство, кадровый состав КПУ в исследуемый период и готовность партии к выборам. А также раскрыты причины победы и значительной поддержки населения представителей национально-демократических сил в Галичине.

Ключевые слова: выборы, Западная Украина, НРУ, КПУ, Львовский областной совет.

Oleg Muravskiy. The Verkhovna Rada election campaign and local elections of 1990: specificity of Western Ukraine.

The article analyses socio-political situation in the western regions of Ukraine before the Parliament and local elections of 1990. It focuses on election legislation, composition of the Communist Party and its preparation to the elections. It demonstrates the reasons for victory and considerable popular support for representatives of the national democratic forces in Galicia.

Key words: elections, Western Ukraine, Rukh, the CPU, Lviv Regional Council.